

УДК 908 (477.8)

ДАВНЬОРУСЬКА ДОБА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

ВІТАЛІЙ СКОМОРОВСЬКИЙ,*кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

У статті розглядається історико-краєзнавча спадщина Івана Франка, присвячена історії українських земель періоду середньовіччя. Автор відзначає, що актуальність та наукове значення всіх робіт І. Франка із цієї тематики зберігається до сьогодні. Особливу увагу звернено на роботи І. Франка, які висвітлюють період історії Галицько-Волинського князівства і розкривають його дослідницькі принципи.

Ключові слова: Іван Франко, історичне краєзнавство, українські землі, історико-краєзнавчі дослідження, краєзнавчий рух.

Постановка проблеми. Історичне краєзнавство як галузь наукового пізнання і сфера практичної діяльності викликає непересічний інтерес науковців та всіх, хто цікавиться історією рідного краю. Цінність місцевих досліджень полягає в тому, що в них простежуються певні особливості історичного процесу країни загалом. Особливо актуальним, у зв'язку із цим, є дослідження історико-краєзнавчих праць Івана Франка, що присвячені історії західноукраїнських земель середньовічної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із цієї проблематики ґрунтовними працями відзначаються П. Тронько [4, 9], О. Уривалкін [10], В. Прокопчук [8], Г. Матюшин [7] В. Грабовецький [2], Б. Гаврилів, І. Любінець [1] та ін.

Мета статті - аналіз історико-краєзнавчих досліджень Івана Франка періоду середньовіччя й нового часу. Автором робиться спроба показати цінність місцевих досліджень у відображенні особливостей історичного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Чимало досліджень Івана Франка присвячено проблематиці середньовічної історії Галичини часів Київської доби (IX-XIII ст.), яскравим сторінкам історії Литовсько-польського періоду (XIV-XVIII ст.), Козаччини, Хмельниччини та Гайдамаччини. "Рівночасно з розширенням нашого наукового виднокіла в глибокі давні віки і вимерлих племен та про первісні цивілізації, - писав Іван Франко, - деякі вчені поглибили наші знання і про часи далеко ближчі до нас, але також недостатньо знані і дуже часто з поглядів доктринерських неправильно оцінені" [15, с. 262]. Він цікавився періодами, історія яких не припиняла пробуджувати інтерес його сучасників. За твердженням ученого, "по безмежних полях - степах нашої України стоять мільйони більших і менших могил, валів, круглих, мов перстені, насипів, тисячі т. зв. городищ, тобто руїни давніх міст, замків, укріплень. Уже близько сто літ люди розкопують ті сліди давніх віків, віднаходять у них свідоцтва про життя-буття людей

перед сотками й тисячами літ" [2, с. 304-305]. Іван Франко шляхом дослідження історичних джерел і вивчення історичної літератури прагнув до об'єктивного висвітлення історії України, зокрема Галичини. Слід відмітити, що на той час ці питання не були достатньо вивчені.

Вивчення історії рідного краю І. Франко розпочав із часів Давньоруської держави. Він уважав, що Київська Русь виникла на українській етнічній базі (полянський Київ на Сході, Волинь і Галич - на Заході). У процесі вивчення цього питання він звернувся до давньоруського літописання. Його твердження щодо можливості ведення літописних записів у IX ст. не втратило актуальності й донині. Особливо цікавив його найдавніший із тих, що зберігся, - південноруський літопис "Повість минулих літ". І. Франко резонно розглядав його як твір, що зазнав детальної редакції [16, с. 202].

Письменник зауважив, що "Повістю минулих літ" цікавились також у Галичині. Зокрема, Степан Петрушевич на початку XIX ст. переписав з оригіналів латинськими буквами початок староруської поеми. І. Франко стверджував: "... Ся копія писана була в Галичині, на се, крім характерного для Галичини почерка польського письма, маємо немало доказів і в самій язиці..." [11, с. 295]. Письменник уважав, що цей літопис не позбавлений дійсної історичної основи. Кий, на його думку, ходив походом на Візантію через Болгарію [3, арк. 10]. Ці питання, як відомо, і досі не перестали бути предметом дискусії науковців.

Велику увагу І. Франко приділив дослідженню кордонів Червоної (Галицької) Русі. Аналізуючи праці М. Грушевського та Д. Зубрицького, він наводить слова останнього про те, що "ще перед 1340 р., у яким Казимир Великий завоював Червону Русь, руські землі, положені між ріками Данайцем, Віслою, Сяном, Вислоком та угорською границею, заселені русинами грецького обряду, були предметом нападів та грабувань з боку поляків 1017-18 рр. ..." [18, с. 440]. Цю думку підтримав І. Франко.

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.

Учений виділяв у тодішньому суспільстві Давньоруської держави різні соціальні категорії, зокрема бояр і смердів. Важливо відмітити, що І. Франко виявив кількісне зростання залежних категорій населення на Русі. Він указував, що в XII і XIII століттях, аж до великого татарського погрому 1241 року, кількість осель і вільних селян на Русі швидко зменшується, а кількість невільних хліборобів дуже швидко збільшується. Вільні люди чи добровільно, чи недобровільно переходять у стан невільників або напіввільних людей [17, с. 117]. Учений зауважив, що подібний процес спостерігався і в інших європейських країнах. Уважав, що в Червоній Русі (Галичині) "переміна вільних хліборобів на невільників перед роком 1240 була докона на повніше, ніж по інших містах Русі" [17, с. 117]. Це положення дослідник аргументував масовим засиллям тут бояр.

Відомо, що Давньоруська держава досягла найвищого розвитку за князювання Володимира. Цей факт доводив І. Франко: "Ясне світло історії паде на сю південно-руську державу аж у половині X віка, за князювання Володимира Великого, який защеПЛене тут уже давно християнство зробив державною релігією, релігією руської держави, яка не була ним утворена, але вже тоді дійшла до вершини свого розвитку і з кінцем його панування почала хилитися до упадку" [16, с. 196]. Указуючи на важливість запровадження християнства на Русі 988-989 рр., історик, однак, не без підстав дотримувався погляду, що християнство в Києві та інших великих південноруських культурних центрах (правдоподібно забутих тепер західноруських городах Червень і Волинь) існувало задовго до Володимира [16, с. 196]. Могутньою залишалась Давньоруська держава і при Ярославі Мудрому. До того періоду належить ґрунтовний опис І. Франком міжусобної боротьби Ярослава з Мстиславом, що призвела до поділу Русі на дві частини. Дослідник здійснив стислий огляд історії Тмутаракані, на той час складової частини Давньоруської держави [5, с. 28].

Подальший розвиток давньої Русі зупинила монголо-татарська навала. Руський народ опинився під важким ґнітом іноземних завойовників. Історик акцентував на тому, що "в р. 1240 настала катастрофа, великий напад монголів. Київ і всі важніші південноруські міста були понищені, найбільша частина князів погубла в боях, а здесяткована людність мусила шукати захисту в лісах і болотах" [16, с. 224]. Про жахливі наслідки вторгнення татар на Русь і боротьбу проти них письменник писав в історичній повісті "Захар Беркут" [12]. В. Маланчук стверджує, що в основу твору покладені зацікавлення І. Франка історичним минулим свого народу - його походженням, історією земель, на яких згодом утворилася українська нація, намагання розібратися в питаннях, які послужили б підвалинами для вивчення побуту, психічного укладу, усієї матеріальної й духовної культури народу. Історико-етнографічний матеріал становить наукову цінність твору [6, с. 47]. Проте повість не позбавлена творчого домислу. "В деталях, - писав І. Франко, - я позволяв собі доповнювати сухий історичний скелет поетичною фікцією. Головний предмет взятий почасти з історії (напад монголів і їх вождя Пета), а почасти з переказів народних (про вигоплення монгольської шайки і др.). Дійствующі особи впрочім видумані, місцевість списана по можливості вірно" [12, с. 97].

Історична повість "Захар Беркут" становить своєрідне явище в доробку І. Франка. Якщо у творах Камеярна на історичну тематику проступають риси дослідника-краєзнавця, то звернення до сучасного життя народу дало йому багатий матеріал, що становить велику цінність для збагачення краєзнавчої науки загалом.

Великий дослідницький інтерес у письменника викликала Карпатська Русь, територію якої заселяли русини. На думку І. Франка, це була територія, що займала весь обшир Карпатських гір, простягалася від Спішу на заході й доходила до Кимполунга на Буковині разом із досить широкими підгір'ями на північ і південь Карпат, по Перемишль, верхній Дністер, Прут і Черемош, з одного боку, Тису - з іншого. За свідченням ученого, "історично се територія, найменше шарпана чужими наїздами, найзатишніша; хвилі історичних катастроф, що потрясли інші частини нашої вітчизни, сюди доходили в дуже ослабленій формі: козацькі рухи 1648-49, шведські напади, на Угорщині боротьба куруців з лабанцями - от і все" [13, с. 208-209]. До XVII-XVIII ст. тут не було ні великих шкіл, ні просвітніх центрів. На західній території, у Перемищині, Сянеччині, Сандецинні, навчання велось рідною мовою.

І. Франко цікавився історією Галицько-Волинського князівства. "Західна частина Південної Русі, теперішня Галичина, майже упродовж ста років од початку монгольської навали утримувала незалежність від монгольської панівної верхівки, а одному з кращих князів країни, Данилові, вдалося розширити свій вплив аж до Дніпра й оволодіти напівзруйнованим Києвом" [20, с. 171]. Найвизначніші володарі Ярослав Осмомисл, Роман, Данило були рівночасно визначними політиками й великими культурними діячами. Вони стимулювали торгівлю, будували міста й церкви, закладали монастирі й шпиталі, "підпирали чужоземні колонізаційні культурних чужинців, особливо німців і вірмен, і любувалися також у творах осьмеництва" [16, с. 225]. Останнім князем Галицько-Волинського князівства І. Франко вважав Льва Даниловича, який, "незважаючи на свою ленну залежність від татарської орди, все-таки зумів до кінця свого життя вести в значній мірі самостійну політику і супроти татар і супроти Польщі" [Там само]. Історик помилявся, стверджуючи, що Лев Данилович був засновником міста Львова. Загально-визнаною є думка, що місто заснував його батько, князь Данило.

1343 р. Львів разом із частиною Галичини зайняв польський король Казимир Великий. Східна частина Придніпрянської Русі, особливо Волинь і Поділля разом із Києвом, підпали під владу Великого князівства Литовського.

І. Франко дослідив процес виникнення Галицько-Волинського, Литовського і Короткого Київського літописів, у яких розповідається основним чином про події в Південній Русі кінця XV - першої половини XVI ст. Учений зауважив, що літописи XIV-XV ст., як і інші літературні пам'ятки цієї епохи, писалися вже не церковнослов'янською мовою, а мовою, яка все більше наближалася до української.

На думку І. Франка, розвиток літератури в Галицько-Волинському князівстві періоду середини XIII - середини XIV ст. є простим, хоч політично ослабленим наслідкуванням літератури домонгольського періоду. У цей час створюється один із кращих творів давньоруської літописної літератури Галицько-Волинський літопис - видатна пам'ятка як з погляду історіографії, так і літератури. І. Франко стверджував, що перша частина літопису втрачена й заховалась у виписках Київського літопису, а друга починається похвалою князя Романа й розповідає про події після його смерті з 1250 до 1289 рр., "визначається в високій мірі індивідуальною закрашеною живістю стилю, що іноді задля своєї короткості в вислові стає загадковим і неясним, багатством фактів і трафністю характеристик поодиноких князів" [16, с. 225].

Значним був внесок І. Я. Франка у вивчення культури Давньої Русі. Йому належить оригінальна думка про те, що писемність на Русі виникла ще до запровадження християнства. До часу князювання Володимира історик відносив перше свідчення про створення у Києві школи. Важливими центрами освіти були монастирі. Провідне місце займав Печерський монастир у Києві. У середині XI ст. князь Ярослав, як відомо, заснував першу бібліотеку при Софійському соборі в Києві.

Досліджуючи культуру Давньої Русі, І. Франко найбільше уваги приділив висвітленню літератури. У його працях дана ґрунтовна характеристика перекладних й оригінальних творів. Учений уважав, що найкращим було "Слово о полку Ігоревім", в основу якого покладено справжній історичний факт про похід князя Ігоря Святославовича і його брата Всеволода проти половців 1185 р. [16, с. 229]. Слід зазначити, що літописне оповідання про похід на половців 1185 р. письменник пропонував називати "трилогією": похід та поразка Ігоря, набіги половців на Русь після тієї поразки, втеча Ігоря з полону. З трьох частин найдокладніша й найдосконаліша остання, написана за першорядним усним джерелом. На основі зіставлення різних редакцій літописів дослідник уточнює й дати повернення з полону Ігорєвого сина Володимира та його одруження з дочкою половецького хана Кончака 1186 р., брата Ігоря Всеволода і "всіх недобитків руського війська", а в кінці розділу наводить останні літописні записи із згадкою про Ігоря та його смерть 1202 р. як князя чернігівського [14, с. 382].

Аналізуючи наукові розробки Р. Заклинського із цієї проблематики, І. Франко наголошує, що автор "Слова" описав деякі події в Червоній Русі, зокрема Прикарпатті: "Для нас се зовсім не диво, бо ж тоді ще кордонів між Червоною і київською Руссю не було, а князі і їх дружини були елементом рухливий і при різних нагодах мусили звертати пильну увагу на топографічні деталі" [19, с. 122]. Він указав на краєзнавчий аспект досліджень Р. Заклинського, який констатував, що дві незрозумілі зі "Слова" назви "Пліснесько" і "Кисань" були місцевостями в Галичині. І. Франко вважав, що для кращого розуміння того періоду Р. Заклинський, "користаючись зі свого побуту на тім старім історичнім ґрунті, зібрав би з уст люду якнайбільше переказів та вказівок чи то топографічних, чи історичних, чи ономастичних..." [19, с. 123].

Вивчаючи цей твір, письменник дійшов висновку, що Володимир і Роман прагнули панування в Західній, Червоній, або Галицькій, Русі. Володимир оселився в Галичі, головному центрі Русі, а Роман - Звенигороді, недалеко від Львова. Володимир будь-якими засобами прагнув заволодіти Володимирським князівством на Волині [14, с. 428].

Дослідник був досконало обізнаним із тодішніми історичними джерелами. Уперше він звернувся до "Слова о полку Ігоревім" ще в Дрогобицькій гімназії з метою створення серії праць під назвою "Студії над народною словесністю слов'янською" (1873). Він підкреслював, що вся поема "скомпонована з кількох творів "дружинної" і "половецької" поезії, а також зі скандинавських саг давніми редакторами чи переписувачами. Цю тезу І. Франко навів у "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." [16, с. 238]. У цілому давньоруська література досягла у своєму розвитку високого рівня, хоч умови для цього не завжди були сприятливими. "Коли подумаємо, - писав І. Франко, - що в часі того літературного розвою Південна Русь раз у раз занята була майже ненастанною боротьбою із степовими ордами, зразу печенігами, а

потім половцями, що державна система наслідком хибної політики князів раз у раз потрясалася внутрішніми династичними війнами, мусимо справді подивляти запас і якість тої духовної страви, яку південно-руський народ в тім часі зложив у своїм письменстві" [16, с. 222]. В основу своєї наукової роботи І. Франко ставив аналіз історичних джерел і літератури. Саме такими принципами він користувався при дослідженні пізніших епох історії України.

Висновки

Історія Галичини давньоруського періоду викликає дослідницький інтерес І. Франка. Його праці вирізняються новаторством та оригінальністю постановки проблеми, нестандартністю пошуку і методики, свіжістю й науковістю висновків порівняно з його сучасниками. Ґрунтовне вивчення письмових, фольклорних і матеріальних джерел дозволили йому створити ряд праць із цієї тематики, багато з яких і нині не втратили свого значення. При висвітленні періоду Галицько-Волинського князівства дослідник, використовуючи документальні дані, здійснив аналіз умов розвитку літописання тієї епохи, акцентував увагу на діяльності визначних князів того часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврилів Б. Історичне краєзнавство / Б. Гаврилів, І. Любінець. - Івано-Франківськ, 2001. - 406 с.
2. Грабовецький В. Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка в його праці "Галицьке краєзнавство" / В. Грабовецький // IV Респ. наук. конф. з іст. краєзнавства : тези доповідей і повідомлень. - К., 1989. - С. 64-65.
3. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів та текстології. - Ф. 3. - Оп. 743 (Франко І. "Найстарші традиції Київської землі". Дослідження Найстаршого Київського літопису). - 32 арк.
4. Історичне краєзнавство в Українській РСР / [за ред. П. Тронька]. - К. : Наук. думка, 1989. - 240 с.
5. Кравець М. Іван Франко - історик України / М. Кравець. - Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1971. - 203 с.
6. Маланчук В. Розвиток етнографічної думки в Галичині кінця XIX - початку XX ст. / В. Маланчук - К. : Наук. думка, 1977. - 203 с.
7. Матюшин Г. Н. Историческое краеведение / Г. Н. Матюшин. - М., 1987. - 47 с.
8. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX - початку XXI століття: від репресій, занепаду до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. - Кам'янець-Подільський, 2005. - 68 с.
9. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. - К., 2000. - 270 с.
10. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство / О. М. Уривалкін. - К. : КНТ, 2006. - 296 с.
11. Франко І. Галицько-руський відпис "Слова о полку Ігоревім" із першої половини XIX в. / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1983. - Т. 39. - С. 287-296.
12. Франко І. Захар Беркут: образ громадського життя Карпатської Русі в XIII в. / І. Франко. - Львів, 1986. - 127 с.
13. Франко І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1981. - Т. 32. - С. 207-229.
14. Франко І. Літописна основа "Слова о полку Ігоревім" / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1983. - Т. 39. - С. 359-508.
15. Франко І. Найновіші напрямки в народознавстві / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 45. - С. 254-267.
16. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.

1890 р. / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1984. - Т. 41. - С. 194-470.

17. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 47. - С. 7-122.

18. Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 47. - С. 417-548.

19. Франко І. Роман Заклинський. Пояснення одного темного місця в "Слові о полку Ігоревім" / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1982. - Т. 37. - С. 121-124.

20. Франко І. Українці / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1984. - Т. 41. - С. 162-193.

21. Франко І. Що таке поступ? / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 45. - С. 300-348.

V. Skomorovs'kyu

OLD RUTHENIAN PERIOD OF UKRAINIAN HISTORY AS REFLECTED IN THE HISTORICAL AND ETHNOGRAPHICAL LEGACY OF IVAN FRANKO

The article highlights historical and ethnographical legacy of Ivan Franko dedicated to the history of the Ukrainian land in the Middle Ages.

Key words: Ivan Franko, historical ethnography, Ukrainian land, historical and ethnographical exploration, ethnographical movement.

© В. Скоморовський

Надійшла до редакції 30.11.2010

УДК 94 (470 + 477)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПЕТРА СТРУВЕ ЯК ЧЛЕНА КОНСТИТУЦІЙНО- ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ РОСІЇ

ЛІЛЯ ЩЕРБІН,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті проаналізовано позицію з українського питання російського політичного діяча Петра Струве як члена Конституційно-демократичної партії Росії. З'ясовано, що його особливе ставлення до національних прагнень українців стало причиною не тільки розбіжностей з однопартійцями, але й зумовило його вихід із Конституційно-демократичної партії в 1915 р.

Ключові слова: Конституційно-демократична партія, П. Струве, українське питання, український рух, Галичина.

Постановка проблеми. Конституційно-демократична партія займала провідне місце серед російських політичних партій на початку ХХ ст. Популярність їй забезпечували не тільки привабливі партійна програма і передвиборчі обіцянки, але й склад партії. Провідними діячами Конституційно-демократичної партії були князі Павло і Петро Долгорукови, Д. Шаховський, академік В. Вернадський, історики О. Корнілов, О. Кизеветтер, І. Луцицький, П. Мілюков, правознавці, юристи та адвокати С. Муромцев, В. Гессен, Л. Петражицький, Ф. Кокошкін, М. Винавер, О. Ледницький, В. Маклаков, публіцисти А. Тиркова-Вільямс, П. Струве, земські діячі О. Шингарьов, М. Комісаров, М. Кішкін, Д. Протопопов, Ф. Родічев, О. Колюбакін та багато інших. Її називали партією інтелектуалів, яка акумулювала у своїх рядах цвіт російської інтелігенції.

Аналіз поглядів представників російських кадетів на вирішення українського питання надає можливість з'ясувати позицію партії щодо національних вимог українців.

Петро Бернгардович Струве (1870-1944) - російський політичний діяч, філософ, економіст, історик, публіцист. У 1890-х рр. П. Струве був прихильником ідей легального марксизму, на початку ХХ ст. став лідером російського лібералізму: редактором журналу "Освобождение", одним із керівників "Союзу звільнення". У січні 1906 р. обраний у ЦК Конституційно-демократичної партії Росії [27, с. 597].

Аналіз досліджень. Проблема позиції П. Струве з українського питання знайшла відображення в працях радянських, російських та українських істориків [23; 24; 27; 28; 30; 31]. Проте недостатньо уваги приділе-

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.